

EL FONS DE PLAQUES DE VIDRE DE L'INSTITUT D'ESTUDIS ILERDENCOS: TRACTAMENT I DIFUSIÓ

Josep Ignasi Rodríguez i Duque / Maria Pilar Echazú i Fort

Introducció

El mateix any de la fundació de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, el 1942, es creà el que aleshores s'anomenà *Servicio Fotográfico del Instituto de Estudios Ilerdenses*, la missió del qual seria la de recollir la màxima quantitat de documentació gràfica sobre la província de Lleida, dispersa arran de la immediata Guerra Civil¹. En aquesta línia, les primeres activitats que realitzà el *Servicio*, foren, per una banda, la recollida de tot el material gràfic anterior a la guerra que es pogués trobar i, per l'altra, iniciar un arxiu gràfic, bàsicament de caràcter patrimonial, de les diverses contrades lleidatanes, el qual havia de tenir continuïtat mitjançant la figura d'un tècnic responsable, continuïtat que quedaria garantida en tractar-se d'un funcionari de la Diputació de Lleida. El fet que sols durant cinc anys, fins el 1947, aquesta plaça estigués ocupada, minvà aquestes perspectives, ja que no seria fins el 1982 quan hi tornaria a haver un responsable, en aquest cas un dels signants d'aquesta comunicació, dedicat exclusivament a aquesta feina².

En aquests primers anys de vida es reuniren a l'arxiu un important conjunt de col·leccions fotogràfiques de Lleida, de les quals la més important fou la provinent de l'arxiu Mas, que feren que en poc més de dos anys es disposés d'un fons de 8.800 fotografies, la majoria perfectament identificades quant a l'autor i l'any; cal afegir que la Diputació de Lleida donà suport des del principi a aquesta iniciativa, tant en la creació d'una infraestructura tècnica com en l'aportació de diversos becaris per tal d'organitzar i classificar el fons.

Com tots sabem, durant els anys de creació de l'Arxiu Fotogràfic de l'IEI, al principi de la dècada dels 40, l'ús de pel·lícula plàstica en substitució dels materials de vidre ja estava estès, la qual cosa fa que el nostre fons de negatius sigui en aquell material sensible, ja que aquest és el suport que usaren els primers col·laboradors de l'arxiu; no ens consta que en aquella època s'utilitzessin càmeres per a plaques de vidre en la feina que es feia al *Servicio*. Per aquesta raó, pensem que el petit fons sobre vidre que actualment conservem prové de la tasca investigadora dels primers col·laboradors o de successives donacions que alguns particulars han fet a la institució al llarg dels anys³.

El fons de plaques de vidre

De tot el que hem enunciat es dedueix que el nostre arxiu no es caracteritza precisament pel seu fons de plaques sobre suport de vidre, el qual, com veurem, no arriba al centenar; això, però, no obsta perquè li dediquem aquesta comunicació, sobretot quan actualment s'està convertint en una eina indispensable en la investigació històrica moderna de Lleida. Veurem a continuació, de forma breu, el petit fons.

El Llegat Combelles

És el conjunt més important de plaques que tenim actualment, i fou llegat a l'arxiu per Josep Oriol Combelles i Bergós; diverses circumstàncies, que després comentarem, retardaren el lliurament del material fotogràfic fins a l'any 1981, quan la seva filla, Maria Pilar Combelles, complí la voluntat del seu pare; a ella, a més, devem les notes biogràfiques que il·lustraren en el seu dia l'exposició que vam muntar a l'IEI⁴, i que ara resumim.

Josep Oriol Combelles nasqué a Lleida l'any 1884, i estudià enginyeria a Barcelona; posteriorment estudiaria a l'Acadèmia Militar de Guadalajara i esdevindria militar amb la

graduació de comandant, amb destinació a la Seu Vella de Lleida, aleshores convertida en caserna i seu de la Comandància d'Obres Reserva i Parc d'Enginyers de la VI Regió Militar⁵. Precisament la seva condició de cap militar, la possibilitat de disposar de mà d'obra entre la mateixa tropa que s'aquartermava a la seu vella, i la seva vocació arqueològica feren que iniciés la restauració del principal monument de la ciutat de Lleida, la qual feia anys que es reclamava, sobretot des de la seva declaració com a Monument Nacional, el 12 de juny de 1918⁶. Josep Oriol Combelles fou un gran afeccionat a la fotografia, i ell personalment documentà gràficament l'estat de la Seu Vella; posteriorment realitzà diverses plaques del procés de restauració que havia endegat, i amb aquest material muntà una primera exposició fotogràfica a la seu de l'Ateneu Lleidatà, l'any 1927⁷.

El començament de la restauració de la Seu Vella, per part de Josep Oriol Combelles, encara que tingué el suport de l'estament militar i el d'alguns sectors de la població de Lleida, fou durament criticat per gran part dels intel·lectuals lleidatans d'aleshores; les crítiques més fortes vingueren de l'advocat Antoni Bergós i de l'arquitecte Joan Bergós, els quals acusaren Combelles de manca de formació històrico-arqueològica per dirigir una restauració de la importància que la Seu Vella requeria⁸. Precisament, aquest rebuig féu que Josep Oriol Combelles aturés l'esmentada restauració poc després d'iniciar-la.

Tot i que Josep Oriol Combelles no fou mai conseller de número de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, participà en diverses ocasions en la seva activitat cultural i mantingué una bona relació amb les persones que el formaven; per aquesta raó, manifestà abans de la seva mort el desig de llegar el seu arxiu fotogràfic a la ciutat de Lleida, en aquest cas representada per aquesta institució, desig que sempre l'enfrontà amb la seva família que li recordava les crítiques que li havia fet la ciutat per la restauració de la Seu Vella; haurien de passar divuit anys perquè la seva filla, Maria Pilar Combelles Calvet, fes efectiu aquest llegat a l'Arxiu Fotogràfic de l'IEI⁹.

El llegat Combelles que es conserva actualment a l'IEI està format pels següents materials: 54 plaques de vidre negatives, de mides 18 x 24 cm, amb la temàtica següent: vistes del procés d'obertura de dos finestrals del claustre de la Seu Vella, suprimits les parets de pedra i totxos que els cobrien; vista general del claustre amb les edificacions superposades (cuines de la caserna); vistes interiors de la nau central i capelles de la Seu Vella; documentació dels capitells de la catedral i del claustre; la reproducció fotogràfica d'un plànol del conjunt de la mateixa seu amb les subdivisions interiors, fruit de la seva utilització com a caserna; per últim, destaquen quatre vistes aèries de la Seu Vella, amb diferents perspectives de la ciutat de Lleida. Al marge d'aquests materials, hi ha deu plaques negatives més de mides 13 x 18 cm, amb altres aspectes de la restauració de la Seu Vella.

En el llegat Combelles s'inclogueren en el seu moment les fotografies, extretes de les plaques de vidre pel fotògraf lleidatà Ferran, que es realitzaren l'any 1927 per a l'exposició a l'Ateneu Lleidatà que ja hem comentat, i una fotografia del mateix Josep Oriol Combelles d'autor desconegut.

El fons de Manuel Herrera i Ges

El cas de Manuel Herrera i Ges és força diferent del de Josep Combelles i cal comentar-lo de forma separada. Manuel Herrera i Ges, nascut a Lleida l'any 1880, desenvolupà la seva tasca fotogràfica a partir del 1906 i realitzà més de 7.000 plaques de vidre fins als anys 30; posteriorment a la Guerra Civil féu diversos reportatges sobre la vida ciutadana fins a la seva mort, el 1951¹⁰, però, segons les nostres investigacions, ja en format 6 x 6 cm, i sobre pel·lícula. Durant els darrers anys de la seva vida fou professor del Seminari Diocesà de Lleida; aquest fet unit amb la seva profunda religiositat feren que a la seva mort llegués tot el seu arxiu

fotogràfic (conjuntament amb altres materials documentals i bibliogràfics) a la biblioteca del mateix Seminari; el tancament d'aquest, al començament de la dècada dels 60¹¹, va fer que les plaques de Manuel Herrera fossin traslladades al Museu Diocesà (mentre que la biblioteca, per raons que no hem pogut esbrinar, quedà dipositada a les golfes de la catedral de Lleida). A causa d'aquests trasllats, i pel fet que durant anys no es donà importància a l'obra gràfica de Manuel Herrera, aquest important conjunt gràfic es va dispersar, i actualment sols es conserven al voltant de 800 plaques, que fa poc temps s'han inventariat i classificat de forma convenient¹².

Manuel Herrera i Ges fou membre fundador de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, i conseller de número de la mateixa institució fins a la seva mort, cosa que ocasionaria que algunes de les fotografies que realitzà en els darrers anys quedessin a l'Arxiu Fotogràfic de l'IEI, igualment justificaria que algunes de les plaques de vidre fetes en la seva joventut quedessin igualment a l'IEI, i gosàriem dir que de forma casual. En resum, llevat que futures investigacions, que tenim en projecte, puguin descobrir nous materials, només es conserva actualment el 10% de l'obra de Manuel Herrera i Ges sobre plaques de vidre.

Al nostre arxiu conservem disset plaques de vidre negatives, de format 4 x 10 cm, amb doble imatge per a visió estereoscòpica; totes són vistes de la ciutat de Lleida, carrer Major i la Banqueta amb el pont, amb diversos personatges de l'època; estan datades entre 1907 i 1912 i conserven la numeració original atorgada per l'autor i manuscrita a tinta entre les dues imatges.

D'altres conjunts gràfics

Troballes arqueològiques a l'estació de FF.CC. de Lleida

Al marge d'aquest dos aplecs de plaques de vidre, al nostre arxiu figuren, des de la seva fundació, una sèrie de plaques, tant positives com negatives, de les quals ignorem amb seguretat l'autor i el camí que seguiren fins arribar a l'Institut d'Estudis Ilerdencs; malgrat això, la seva importància per a la història de la nostra ciutat fa que els dediquem alguna referència.

Entre els anys 1923 i 1927 es construí a Lleida la nova estació de ferrocarril (que substituiria la vella, bastida a mitjan segle passat) i en fer-se els fonaments aparegueren diverses sepultures d'època romana, i també algunes restes de mosaics i elements constructius, aparentment de la mateixa època¹³ que foren traslladades al Museu Arqueològic. A l'arxiu es conserven tres plaques de vidre negatives, de mides 13 x 18 cm, que reflecteixen el moment de la descoberta de les esmentades sepultures i del fragment de mosaic; no consta enlloc l'autor d'aquestes, peròensem que podrien haver estat fetes per Salvador Roca i Lletjós, que fou professor d'Història de l'Institut d'Ensenyament Mitjà de Lleida i que va realitzar un seguiment de les troballes¹⁴.

El fons de Josep Rodoreda

Un segon fons, el qual desconexim igualment com ens va arribar, està format per quinze plaques de vidre positives, amb doble imatge per a visió estereoscòpica, de mides 12,5 x 6 cm; contenen vistes de Lleida (els Camps Elisis) i de diversos pobles de les terres de Lleida: Tàrrega, Foradada, Sant Martí de Maldà, Cubells, Montsonís, la Ràpita i Agramunt, juntament amb una vista de Santa Coloma de Queralt. Fins l'any 1986 aquest conjunt de diapositives sobre vidre era d'autor desconegut, però en aquell any amb la realització d'una exposició retrospec-

tiva a la sala gòtica de l'IEI, ens foren cedides algunes plaques de vidre en les quals figurava l'autor, Josep Rodoreda, i que tenien la mateixa lletra en la retolació entre les imatges, la qual cosa ens permeté identificar-les¹⁵. Sabem que Josep Rodoreda fou un membre destacat del Centre Excursionista de Lleida i que la seva afecció principal fou el cinema (la seva família conserva una bona col·lecció de pel·lícules en format 9,5 blanc i negre); possiblement per amistat amb algun conseller de l'IEI, dipositaria algunes de les seves diapositives en la institució.

D'altres materials

Finalment, hem d'enregistrar un minso fons sobre plaques de vidre, la conservació del qual és molt deficient, amb una gran importància per a la història dels museus de la nostra ciutat.

En primer lloc, constatem sis plaques de mides 13 x 18 cm, amb imatges de diverses peces artístiques de l'antic Museu Arqueològic de Lleida¹⁶; ignorem per què, si la documentació d'aquest fons es féu sobre suport de pel·lícula, i així es conserva avui dia, es realitzaren algunes plaques de vidre; en tot cas, ignorem l'autor d'aquestes amb seguretat, encara que podríem atribuir-les a Josep Alfons Tarragó, que fou el fundador i primer secretari general de la institució.

En segon lloc, tenim tres plaques, que amiden 13 x 18 cm, de les quals sí que ignorem tots els personatges que representen —un bisbe, un militar i un civil—, la seva autoria i l'any (en qualsevol cas anterior a 1942).

Per últim, i només com a referència, tenim d'altres plaques de vidre defectuoses en les quals no podem identificar res; les mides són 9 x 13 i 13 x 18 cm, i la majoria estan en un pèssim estat de conservació (alguna ha perdut quasi totalment l'emulsió sensible).

Tractament i difusió del fons

Finalment, no podem deixar passar l'ocasió de fer algunes consideracions sobre la utilitat que hem donat a aquest fons durant els darrers anys que n'hem tingut la responsabilitat. Ens centrarem en dos casos concrets: els fons de Josep Oriol Combelles i Bergós i Manuel Herrera i Ges; ja hem dit abans que el nostre Servei va dedicar en el seu dia sengles exposicions als dos fotògrafs; ara ens interessa bàsicament els processos per a l'obtenció de les imatges modernes que s'hi utilitzaren.

Amb les plaques de Josep Oriol Combelles es realitzaren contactes sobre paper baritat (Ilford), i posteriorment s'aplicà un virat amb seleni per a la conservació de la imatge; a causa de les mides de les plaques originals (18 x 24 cm), aquests contactes s'exposaren directament amb suport de cartolina *passee-partout* sobre panells de fusta¹⁷. En aquests darrers anys hem intentat fer ampliacions directes de les plaques utilitzant una vella ampliadora, la qual havia estat adquirida per l'IEI als anys 40, i que admet aquests formats de negatiu; alguna d'aquestes ampliacions han estat utilitzades en modernes exposicions del Servei, la més important de les quals fou la dedicada a la Seu Vella de Lleida, amb motiu del Congrés realitzat l'any 1991¹⁸. Finalment, afegirem que per a la consulta d'aquest fons pel públic disposem de les còpies fotogràfiques utilitzades a la mostra i, prèvia sol·licitud, facilitem còpies als investigadors interessats.

El cas de les plaques de Manuel Herrera i Ges és força diferent ja que, com hem dit, no és propietat de la nostra Institució; malgrat això, ja des de fa anys, mitjançant diversos acords amb el Bisbat de Lleida, propietari d'aquest, hem treballat amb les imatges i n'hem pogut disposar per a successives exposicions i edicions, fins arribar a la mostra antològica a la qual ja ens hem

referit. Ara ens interessa destacar el tractament d'aquestes imatges per a la seva utilització moderna.

Les imatges realitzades per Manuel Herrera i Ges són la major part positives, encara que se'n conserven algunes de negatives, raó per la qual el més important és aconseguir un negatiu, per tal de poder posteriorment realitzar còpies en paper pels procediments convencionals; tot i que poden existir d'altres processos més o menys industrialitzats, nosaltres destacarem aquí el que hem efectuat successivament en diverses ocasions en què ens han estat cedides plaques amb motiu d'alguna exposició¹⁹, el qual pot ser útil per a qualsevol tipus de placa de vidre. Bàsicament, es tracta de fer un contacte sobre pel·lícula negativa plana, tenint present que la placa de vidre original ha de quedar amb la cara de l'emulsió en contacte amb aquesta; quan la imatge original és positiva el seu copiò serà negatiu, a partir del qual farem còpies sobre paper. Hi ha diversos tipus de material verge utilitzable, però nosaltres aconsellàrem el següent: pel·lícula de blanc i negre en plaques 9 x 12 cm, Agfapan-25 (o 100); caldrà processar-la amb revelador Rodinal Spécial, de 3 a 5 minuts segons el tipus de contrast²⁰. És evident que s'ha de manipular la pel·lícula en una total obscuritat, raó per la qual és obligatori l'ús d'un marginador i dipositar la placa en el tanc de revelat directament, un cop exposada (sempre a les fosques). Per al temps d'exposició creiem que no hi ha una mida exacta i que tot depèn del tipus d'amplidora de què disposem, de la potència de la font lumínica i de la distància de l'objectiu; malgrat això, podem assegurar que hem obtingut resultats excel·lents amb una bombeta de 75 vats i una exposició de 2 segons, amb l'objectiu totalment diafragmat (f-22), usant pel·lícula de 100 graus. És evident que quan tractem amb pel·lícula negativa s'ha de manipular en una obscuritat total, la qual cosa implica l'ús d'un marginador per col·locar correctament la placa.

Darrerament hem efectuat la prova d'ampliar directament les plaques sobre pel·lícula negativa de color, adaptada a llum artificial (Vericolor-II, L, de Kodak), i hem obtingut ampliacions en blanc i negre, sobre paper de color, amb una lleugera tonalitat blava, i amb una òptima qualitat d'imatge, fins i tot en ampliacions de 30 x 40 cm; en aquest cas l'exposició hauria d'ésser d'un segon, amb l'objectiu diafragmat al màxim (f-22).

Per últim, fem notar que totes aquestes experiències són fruit, la major part dels casos, de l'experimentació, cosa que obliga en altres circumstàncies a realitzar les proves necessàries al voltant d'aquests valors.

NOTES

1. No insistirem ara en les circumstàncies de la creació de l'IEI, que ja vàrem apuntar en les Primeres Jornades; vid. RODRÍGUEZ i DUQUE, Josep Ignasi i ECHAUZ i FORT, Maria Pilar: "L'Arxiu Fotogràfic de l'Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida: passat i present", a *La imatge i la recerca històrica*. Girona, 1990, pp. 181-185.

2. RODRÍGUEZ i DUQUE, Josep Ignasi i ECHAUZ i FORT, Maria Pilar: *Op. cit.*, pp. 181-182.
3. RODRÍGUEZ i DUQUE, Josep Ignasi i ECHAUZ i FORT, Maria Pilar: *Op. cit.*, pàg. 182.
4. "La Seu Vella Caserna Militar. Exposició Fotogràfica Retrospectiva", muntada a la sala gòtica de l'IEI, del 6 al 19 d'octubre de 1983; un reportatge de l'exposició a SANGENIS, Maria José: "La Seu Vella como cuartel militar. Una exposición que refleja un momento muy especial", a *Diari de Lleida*, 3 d'agost de 1983, Lleida.
5. ROS i PERDRIX, Anselm: "La intervenció de Josep Oriol Combelles i Bregós a la Seu Vella de Lleida", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*. Lleida, 1991, pàg. 392.
6. VILA i TORNOS, Frederic: "Desfeta i recuperació de la Seu Vella", a *Congrés de la Seu Vella de Lleida. Actes*. Lleida, 1991, pàg. 362.
7. ROS i PERDRIX, Anselm: *op. cit.*, pàg. 393.
8. BERGOS, Antoni: "Memòries", *La Paeria*. Lleida, 1990, pàg. 262; BERGOS, Joan: "La Catedral Vella de Lleida: decadència i profanació", a *Vida Lleidatana*. Lleida, 1928, núm. 44, pàg. 54.
9. En una conversa que mantinguérem amb Maria Pilar Combelles, l'any 1983, ens explicà que la seva família sempre s'havia negat a donar els negatius a causa de la decepció que tingué el seu pare en no poder continuar la restauració del monument lleidatà; no obstant això, ella volgué realitzar la seva voluntat, que sempre havia estat donar-los.
10. RODRÍGUEZ i DUQUE, "Josep Ignasi: Manuel Herrera i Ges, testimoni gràfic de la Lleida d'inicis de segle", a *La Mañana, Diari de Ponent*. Lleida, 1990, 20 de juliol. Igualment hi ha alguna referència biogràfica a SOL i CLOT, Romà: *Un personatge molt singular*, a *La mañana, Diari de Ponent*. Lleida, 1990, 20 de juliol.
11. AGELET i GOMÀ, Joan: "La Rambla d'Aragó", a *Coneixes la teva Ciutat...?*, fascicle 15, Ateneu Popular de Ponent, Lleida 1982-1983, pàg. 5.
12. Algunes notes sobre l'obra gràfica de Manuel Herrera i Ges a, OBIOLS, Salvador. *Catalunya en blanc i negre*. Madrid: Ed. Espasa Calpe, 1991.
13. LARA PEINADO, Federico: "Lérida romana", a *Cultura Ilerdense*. Lleida: Ed. Dilagro, 1973, pp. 114-116.
14. "Roca i Lletjós parla a "Vida Lleidatana" de les recents descobertes arqueològiques", a *Vida Lleidatana*. Lleida, 1926, vol. I, pp. 254-255.
15. Agraïm al Sr. Lluís Mejón la cessió d'algunes plaques de J. Rodoreda a la mostra, i les referències sobre l'autor.
16. Els anys immediatament posteriors a la Guerra Civil es reuniren a la seu de l'IEI els materials dispersos del Museu Arqueològic, i els responsables de l'Arxiu Fotogràfic el documentaren fotogràficament al pati del mateix edifici; vegeu GONZÁLEZ, Joan Ramon: "El Museu Arqueològic s'inaugurava definitivament l'any 1954 a l'IEI", a *La Mañana*. Lleida, 1992, 20 de març.
17. Treball fotogràfic realitzat per Toni Prim.
18. Exposició: "La Seu Vella: la Catedral, els Promotor, els Artistes (S. XIII-XV)" muntada a la sala gòtica de l'Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, del 6 al 24 de març de 1991.
19. Exposicions: "Séverac i Viñes: la trobada de dos genis al servei de la música", sala gòtica de l'IEI; maig de 1984; "Edificis i monuments de Lleida", sala gòtica de l'IEI, juliol de 1986; i la dedicada a l'autor (vegeu nota 10).
20. No oblidem que aquestes imatges tenen originalment un fort contrast que podem suavitzar parcialment amb temps de revelats més curts.